NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

# FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI LAKUNARLIK HOLATI

**Baxtiyorova Gulhayo Shavkatjon qizi**
Is’hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti tayanch doktoranti
E-mail: gulhayo120bb@gmail.com

***Annotatsiya:*** *Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarning lakunarlik holati qiyosiy-semantik yondashuv asosida tadqiq etiladi. Frazeologik birliklarning to‘liq ekvivalent, qisman ekvivalent, funksional analog va lakunar ko‘rinishlari o‘zaro farqlanib, ularning semantik, obrazli, pragmatik hamda lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ingliz va o‘zbek tillaridagi aniq frazeologik birliklar misolida bir xil yoki yaqin ma’noning turli obrazlar vositasida ifodalanishi, ayrim hollarda esa bir tildagi barqaror birikmaning ikkinchi tilda to‘liq frazeologik muqobilga ega emasligi yoritiladi. Lakunarlikning yuzaga kelishida milliy turmush tarzi, tarixiy-madaniy tajriba, urf-odatlar, ijtimoiy munosabatlar va konseptual metaforalarning o‘rni ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, lakunar frazeologik birliklarni tarjima qilishda funksional analog, tavsifiy tarjima, kontekstual almashtirish va kompensatsiya kabi usullarning ahamiyati asoslanadi. Tadqiqot natijalari frazeologik lakunarlikni oddiy ekvivalentsizlik emas, balki tillarning milliy-madaniy va obrazli tafakkuridagi farqlarni namoyon etuvchi murakkab lingvistik hodisa sifatida baholash zarurligini ko‘rsatadi.*

***Kalit so‘zlar:*** *frazeologik birlik, lakunarlik, frazeologik lakuna, ekvivalentlik, qisman ekvivalentlik, funksional analog, qiyosiy-semantik tahlil, lingvomadaniyat, tarjima, obrazlilik.*

## ЛАКУНАРНОСТЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

***Аннотация:*** *В статье исследуется явление лакунарности фразеологических единиц в узбекском и английском языках на основе сравнительно-семантического подхода. Разграничиваются полные эквиваленты, частичные эквиваленты, функциональные аналоги и лакунарные фразеологические единицы, анализируются их семантические, образные, прагматические и лингвокультурные особенности. На конкретных примерах английской и узбекской фразеологии показано, что одинаковое или близкое значение может выражаться посредством различных национально обусловленных образов, а в отдельных случаях устойчивая единица одного языка не имеет полноценного фразеологического соответствия в другом языке. Особое внимание уделяется роли национального образа жизни, историко-культурного опыта, традиций, социальных отношений и концептуальных метафор в формировании фразеологической лакунарности. Рассматриваются также функциональная аналогия, описательный перевод, контекстуальная замена и компенсация как способы передачи лакунарных единиц. Полученные результаты позволяют рассматривать фразеологическую лакунарность не как простое отсутствие эквивалента, а как сложное лингвистическое явление, отражающее различия в национально-культурной и образной концептуализации действительности.*

***Ключевые слова:*** *фразеологическая единица, лакунарность, фразеологическая лакуна, эквивалентность, частичная эквивалентность, функциональный аналог, сравнительно-семантический анализ, лингвокультура, перевод, образность.*

## LACUNARITY OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN UZBEK AND ENGLISH

***Abstract:*** *This article investigates the lacunarity of phraseological units in Uzbek and English through a comparative-semantic approach. Full equivalents, partial equivalents, functional analogues, and lacunar phraseological units are distinguished, while their semantic, figurative, pragmatic, and linguocultural characteristics are examined. Using specific examples from English and Uzbek phraseology, the study demonstrates that identical or closely related meanings may be expressed through different culturally conditioned images, whereas in some cases a fixed expression in one language has no complete phraseological equivalent in the other. Particular attention is paid to the role of national lifestyles, historical and cultural experience, traditions, social relations, and conceptual metaphors in the emergence of phraseological lacunarity. The study also considers functional analogy, descriptive translation, contextual substitution, and compensation as major strategies for rendering lacunar phraseological units. The findings indicate that phraseological lacunarity should be interpreted not merely as the absence of an equivalent, but as a complex linguistic phenomenon reflecting differences in national-cultural and figurative conceptualization.*

***Keywords:*** *phraseological unit, lacunarity, phraseological lacuna, equivalence, partial equivalence, functional analogue, comparative-semantic analysis, linguoculture, translation, figurativeness.*

**KIRISH**

Til xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, milliy tafakkuri va madaniy qadriyatlarini oʻzida mujassam etuvchi murakkab ijtimoiy hodisadir. Til tizimida frazeologik birliklar alohida oʻrin egallaydi, chunki ular oddiy nominativ birliklardan farqli ravishda muayyan xalqning hayot tarzi, urf-odatlari, stereotiplari, baholash mezonlari va obrazli tafakkurini yorqin aks ettiradi. Shu jihatdan ingliz va oʻzbek tillaridagi frazeologik birliklarni qiyosiy oʻrganish nafaqat lingvistik, balki lingvomadaniy va tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Turli tillarga mansub frazeologik tizimlar oʻrtasidagi munosabatni tadqiq etishda ekvivalentlik bilan bir qatorda lakunarlik hodisasi ham muhim ilmiy muammo sifatida namoyon boʻladi. Lakunarlik muayyan til yoki madaniyatda mavjud boʻlgan tushuncha, obraz, vaziyat yoxud baholash modelining boshqa tilda aynan mos til birligi bilan ifodalanmasligi holatini anglatadi. Frazeologik birliklar doirasida esa ushbu hodisa yanada murakkab tus oladi, chunki frazeologizmlarning semantik mazmuni koʻpincha ularning tarkibidagi alohida soʻzlar ma’nosi bilan cheklanmaydi, balki tarixiy-madaniy tajriba, milliy assotsiatsiya, metaforik model hamda pragmatik vaziyat bilan bogʻliq holda shakllanadi.

Oʻzbek va ingliz tillari turli til oilalariga mansubligi, tarixiy taraqqiyot yoʻllari hamda madaniy muhitining oʻziga xosligi sababli ularning frazeologik fondida sezilarli farqlar mavjud. Masalan, oʻzbek frazeologiyasida qarindoshlik munosabatlari, mehmondoʻstlik, mahalla muhiti, milliy turmush tarzi, sharqona odob-axloq hamda jamoaviylikni aks ettiruvchi birliklar faol uchrasa, ingliz frazeologiyasida individual faoliyat, dengizchilik, savdo-sotiq, sport, tarixiy institutlar va Gʻarb madaniyatiga xos obrazlar bilan bogʻliq iboralar keng qoʻllanadi. Natijada bir tilda mavjud boʻlgan ayrim frazeologik birlik uchun ikkinchi tilda toʻliq semantik va obrazli ekvivalent topilmasligi mumkin. Bunday holat frazeologik lakuna sifatida namoyon boʻlib, tarjima jarayonida tavsifiy tarjima, funksional analog, kontekstual almashtirish yoki izohlash kabi strategiyalardan foydalanishni talab etadi.

Frazeologik lakunarlik faqat til birliklarining formal jihatdan mos kelmasligi bilan belgilanmaydi. U semantik, obrazli, pragmatik va lingvomadaniy tafovutlar bilan ham bogʻliqdir. Ayrim hollarda ikki tilda bir xil yoki yaqin mazmun mavjud boʻlsa-da, uni ifodalovchi metaforik asos turlicha boʻladi. Boshqa vaziyatlarda esa muayyan frazeologizm orqali ifodalangan tushuncha ikkinchi til vakillari uchun madaniy jihatdan begona boʻlishi yoki maxsus izoh talab qilishi mumkin. Demak, frazeologik lakunalarni aniqlashda faqat lugʻaviy ma’noni qiyoslash yetarli emas; birlikning konnotativ semantikasi, obrazli motivatsiyasi, pragmatik vazifasi va madaniy komponentini ham hisobga olish lozim.

Bugungi globallashuv, madaniyatlararo muloqot va tarjima faoliyati kengayib borayotgan sharoitda frazeologik lakunalarni oʻrganish yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki frazeologik birlikni soʻzma-soʻz tarjima qilish koʻpincha uning asl mazmunini buzadi, obrazlilik darajasini pasaytiradi yoki qabul qiluvchi til vakilida notoʻgʻri assotsiatsiya yuzaga keltiradi. Ayniqsa, badiiy matn, publitsistik diskurs, ommaviy axborot vositalari va kundalik muloqotdagi frazeologizmlarni tarjima qilishda milliy-madaniy xususiyatlarni e’tiborga olish tarjimaning semantik aniqligi va kommunikativ samaradorligini ta’minlovchi muhim omillardan biridir.

Shu nuqtayi nazardan, ingliz va oʻzbek tillaridagi frazeologik birliklarning lakunarlik holatini qiyosiy tahlil qilish, ularning semantik hamda lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash, toʻliq ekvivalentga ega boʻlmagan birliklarning yuzaga kelish sabablarini tavsiflash va ularni tarjimada qayta ifodalash usullarini belgilash muhim ilmiy vazifalardan hisoblanadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi ingliz va oʻzbek tillaridagi frazeologik birliklar misolida lakunarlik hodisasining namoyon boʻlish xususiyatlarini aniqlash, ularni semantik, obrazli va lingvomadaniy mezonlar asosida tasniflash hamda ikki til oʻrtasidagi frazeologik nomuvofiqliklarning asosiy sabablarini ochib berishdan iborat.

Tadqiqot davomida frazeologik birliklarning toʻliq ekvivalentligi, qisman ekvivalentligi, funksional analogligi va lakunar holatlari oʻzaro farqlanib, ayniqsa, milliy-madaniy komponenti kuchli birliklarning qiyosiy tavsifiga alohida e’tibor qaratiladi. Bunday yondashuv ingliz va oʻzbek frazeologik tizimlarining umumiy hamda milliy xususiyatlarini chuqurroq yoritish bilan birga, tarjimashunoslik, qiyosiy tilshunoslik va lingvomadaniyatshunoslik yoʻnalishlarida olib borilayotgan tadqiqotlar uchun ham nazariy va amaliy ahamiyatga ega boʻlishi mumkin.

**MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI**

Frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlari, ularning tillararo ekvivalentligi va tarjimada yuzaga keladigan semantik nomuvofiqliklar zamonaviy qiyosiy tilshunoslik hamda tarjimashunoslikning dolzarb yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Frazeologizmlarning semantik jihatdan yaxlitligi, komponentlar ma’nosining koʻpincha umumiy frazeologik mazmun bilan bevosita mos kelmasligi hamda ularning muayyan madaniyatga bogʻlanganligi bir tildagi frazeologik birlikni boshqa tilda aynan qayta ifodalashni murakkablashtiradi. Shu sababli frazeologik ekvivalentlik bilan bir qatorda frazeologik lakunarlik masalasini oʻrganish qiyosiy tadqiqotlarda alohida ahamiyat kasb etmoqda.

C. Fernando idiomatik birliklarni semantik jihatdan tarkibiy qismlarining oddiy yigʻindisiga tenglashtirib boʻlmaydigan turgʻun birliklar sifatida tavsiflab, idiomatiklikning turli darajalarda namoyon boʻlishini koʻrsatadi [1]. Mazkur qarash frazeologik lakunalarni aniqlash uchun ham muhimdir, chunki ikki tilda alohida komponentlar leksik ekvivalentlarga ega boʻlsa-da, yaxlit iboraning obrazli va pragmatik ma'nosi mos kelmasligi mumkin.

M. Baker frazeologik birliklarni tarjima qilishdagi asosiy muammolar qatorida tarjima tilida mos ekvivalentning mavjud emasligi, shaklan oʻxshash birliklarning boshqa ma'no anglatishi hamda manba tilidagi idioma bilan tarjima tilidagi birlikning qoʻllanish sharoiti farqlanishini koʻrsatadi [2]. Ushbu yondashuv lakunarlikni faqat "tarjima ekvivalenti yoʻqligi" sifatida emas, balki semantik, uslubiy va pragmatik mos kelmasliklarning murakkab majmui sifatida baholash zarurligini koʻrsatadi.

Frazeologik birliklarni tarjima qilish masalasiga bagʻishlangan xalqaro tadqiqotlarda ham ekvivalentni aniqlash tarjimaning muhim bosqichi sifatida e'tirof etilgan. V. Subbotina frazeologik birlikning umumiy ma'nosi uning alohida komponentlari ma'nosidan kelib chiqmasligi sababli bunday birliklarni tarjima qilish murakkabligini koʻrsatadi [3]. Muallif kontekst, frazeologik lugʻatlar va madaniy bilimning tarjimon uchun alohida ahamiyatini ta'kidlaydi.

Soʻnggi tadqiqotlarda lakuna tushunchasi leksik birlik doirasidan kengroq — semantik va lingvomadaniy hodisa sifatida talqin qilinmoqda. J. E. Usarov va hammualliflar oʻzbek tilidagi lakunalarni oʻrganar ekan, ularni bir tilda mavjud birlik yoki tushunchaning boshqa tilda bevosita ekvivalentga ega boʻlmasligi bilan bogʻlaydi [4]. Tadqiqotda bunday nomuvofiqliklar xalqning madaniy tajribasi, ijtimoiy munosabatlari va konseptual kategoriyalash tizimi bilan izohlanadi.

Frazeologik birliklarning madaniyat bilan bogʻliqligini tasdiqlovchi tadqiqotlar boshqa til juftliklarida ham mavjud. Nemis va oʻzbek idiomalarini qiyosiy oʻrganishga bagʻishlangan tadqiqotda frazeologik birliklar lingvomadaniy hamda konseptual metafora nuqtayi nazaridan tahlil qilinib, bir xil yoki yaqin tushunchalarning turli obrazlar orqali konseptuallashishi koʻrsatiladi [5]. Bu holat frazeologik lakunarlikning shakllanishida konseptual metaforalarning milliy xususiyati muhim omil ekanini tasdiqlaydi.

Oʻzbek tilshunosligida frazeologik birliklarni tizimli oʻrganishda Sh. Rahmatullayevning tadqiqotlari alohida oʻrin tutadi. Olim oʻzbek frazeologiyasidagi koʻp ma'nolilik, sinonimiya, antonimiya, omonimiya va variantlilik hodisalarini keng faktik material asosida tahlil qilgan [6]. Uning frazeologik birliklarning variantlashuvi va semantik yaxlitligiga oid qarashlari oʻzbek frazemalarini ingliz tilidagi muqobillari bilan qiyoslashda muhim nazariy asosdir.

A. E. Mamatov ham oʻzbek frazeologiyasining struktur-semantik xususiyatlari, frazeologik ma'no hamda iboralarning milliy tabiati masalalarini keng yoritgan [7]. Oʻzbek frazeologik fondining milliy-madaniy mazmuni ayniqsa urf-odat, kundalik turmush, insonlararo munosabat, qarindoshlik va axloqiy baholash bilan bogʻliq frazemalarda yaqqol namoyon boʻladi.

Ingliz va oʻzbek frazeologik birliklarini bevosita qiyoslashga bagʻishlangan tadqiqotlarda ham struktur hamda semantik nomuvofiqliklar qayd etilgan. M. Usarova ingliz va oʻzbek tillaridagi substantiv frazeologik birliklarni qiyoslab, ularning tarkibiy modellari, ekspressiv boʻyoqdorligi hamda grammatik tashkil topishida oʻxshash va farqli jihatlar mavjudligini koʻrsatadi [8].

S. Xudoyorova ingliz va oʻzbek frazeologik birliklarining tarjima strategiyalarini tahlil qilib, toʻliq ekvivalent, qisman ekvivalent, funksional almashtirish, parafraza va kompensatsiya kabi usullarni farqlaydi [9]. Bu tasnif lakunar birliklarni aniqlashda ham qoʻllanishi mumkin: agar manba tilidagi frazeologizm uchun tarjima tilida na obraz, na struktur, na toʻliq semantik jihatdan mos ibora mavjud boʻlsa, tarjimon funksional analog yoki tavsifiy ifodaga murojaat qiladi.

Mavjud tadqiqotlarni umumlashtirish shuni koʻrsatadiki, ingliz va oʻzbek frazeologiyasi struktur-semantik, lingvomadaniy hamda tarjimashunoslik jihatlaridan oʻrganilgan boʻlsa-da, aynan frazeologik lakunalarni maxsus qiyosiy birlik sifatida aniqlash, ularni lakunarlik darajasiga koʻra tasniflash va yuzaga kelish omillarini tizimli ravishda tavsiflash masalasi hali ham chuqur tadqiq etishni talab qiladi. Shu sababli mazkur tadqiqotda ingliz va oʻzbek frazeologik birliklari toʻliq ekvivalent, qisman ekvivalent, funksional analog va lakunar birliklar sifatida ajratilib, lakunar birliklar semantik, obrazli, lingvomadaniy va pragmatik koʻrsatkichlar asosida tahlil qilinadi.

## TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda qiyosiy-semantik tahlil metodi asosiy metod sifatida qoʻllanildi. Ushbu metod ingliz va oʻzbek tillaridagi frazeologik birliklarni ularning semantik mazmuni, obrazli asosi, milliy-madaniy komponenti va tarjimadagi muqobilligi nuqtayi nazaridan oʻzaro qiyoslash imkonini beradi. Tadqiqot materiallari ingliz va oʻzbek tillarining izohli hamda frazeologik lugʻatlari, badiiy matnlar va zamonaviy nutqiy manbalardan tanlab olindi.

Tahlil jarayonida frazeologik birliklar, avvalo, ifodalagan umumiy ma'nosi boʻyicha qiyoslandi. Shundan soʻng ularning ikkinchi tilda mavjud muqobili semantik va obrazli jihatdan tekshirildi. Qiyoslash natijasida birliklar toʻliq ekvivalent, qisman ekvivalent, funksional analog va lakunar frazeologik birlik guruhlariga ajratildi. Bunda toʻliq ekvivalent birliklarda umumiy ma'no, pragmatik vazifa va obrazli asosning yuqori darajada mosligi; qisman ekvivalentlarda esa ma'no yaqin boʻlsa-da, obraz yoki strukturadagi farqlar asosiy mezon sifatida olindi. Funksional analoglarda bir xil kommunikativ maqsad turli lingvistik vositalar orqali ifodalangan holatlar hisobga olindi.

Frazeologik birlik uchun ikkinchi tilda uning semantik, obrazli va pragmatik xususiyatlarini bir vaqtning o‘zida aks ettiruvchi barqaror muqobil mavjud bo‘lmagan holatlar frazeologik lakunarlik sifatida belgilandi. Lakunar birliklarni tahlil qilishda ularning paydo bo‘lishiga sabab bo‘luvchi milliy urf-odat, tarixiy tajriba, turmush tarzi, ijtimoiy munosabat va madaniy assotsiatsiyalar ham e’tiborga olindi.

Qiyosiy-semantik tahlil davomida har bir frazeologik birlik uchun denotativ ma’no, konnotativ ma’no, obrazli komponent, pragmatik vazifa va milliy-madaniy belgi kabi mezonlar asosida tavsif berildi. Shu tariqa ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik lakunarlik faqat lug‘aviy muqobilning yo‘qligi sifatida emas, balki ikki til vakillarining olamni obrazli konseptuallashtirishidagi farqlarni aks ettiruvchi lingvomadaniy hodisa sifatida tahlil qilindi.

Mazkur metod tadqiqotda frazeologik birliklar o‘rtasidagi umumiylik va farqlarni tizimli ravishda aniqlash, lakunar holatlarning yuzaga kelish sabablarini izohlash hamda ularning tarjimada qanday kompensatsiya qilinishini belgilash imkonini berdi.

## TAHLIL VA NATIJALAR

Ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklarni qiyosiy-semantik jihatdan tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ikki tilda bir xil kommunikativ vazifani bajaruvchi iboralar mavjud bo‘lsa-da, ularning semantik tuzilishi, obrazli asosi va milliy-madaniy motivatsiyasi ko‘p hollarda o‘zaro farqlanadi. Shu sababli frazeologik birliklarni faqat lug‘aviy tarjima asosida qiyoslash yetarli emas. Ularning denotativ mazmuni, konnotativ bo‘yoqdorligi, pragmatik funksiyasi va obraz yaratish mexanizmi ham hisobga olinishi lozim.

Tadqiqot doirasida tanlangan frazeologik birliklar to‘rt asosiy guruh bo‘yicha ko‘rib chiqildi: to‘liq ekvivalent birliklar, qisman ekvivalent birliklar, funksional analoglar va lakunar frazeologik birliklar.

**1-jadval. Ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklarning qiyosiy-semantik tavsifi**

| № | Inglizcha frazeologik birlik | O‘zbekcha muqobil | Ma’nosi | Moslik turi | Izoh |
|---|---|---|---|---|---|
| 1 | to add fuel to the fire | olovga moy sepmoq | Ziddiyat yoki muammoni yanada kuchaytirmoq | To‘liq ekvivalent | Semantika va obraz deyarli bir xil |
| 2 | to play with fire | olov bilan o‘ynashmoq | Xavfli ishga qo‘l urmoq | To‘liq ekvivalent | Obraz ham, pragmatik ma’no ham mos |
| 3 | to shed crocodile tears | timsoh ko‘z yoshlarini to‘kmoq | Soxta achinish ko‘rsatmoq | To‘liq ekvivalent | Bir xil obrazli asos saqlangan |
| 4 | to make a mountain out of a molehill | pashshadan fil yasamoq | Kichik muammoni haddan tashqari kattalashtirmoq | Qisman ekvivalent | Ma’no bir xil, obrazlar turlicha |
| 5 | when pigs fly | tuyaning dumi yerga tekkanda | Hech qachon sodir bo‘lmaydigan holat | Funksional analog | Milliy obrazlar mutlaqo farqli |
| 6 | to kill two birds with one stone | bir o‘q bilan ikki quyonni urmoq | Bir harakat bilan ikki natijaga erishmoq | Qisman ekvivalent | Struktur va ma’no yaqin, hayvon obrazi farqli |
| 7 | the apple of one’s eye | ko‘zining oq-u qorasi | Juda aziz, qadrli inson | Funksional analog | Pragmatik vazifa mos, obraz boshqa |
| 8 | to have a skeleton in the closet | yashirin siri bo‘lmoq | Boshqalardan yashiriladigan noxush sirga ega bo‘lmoq | Lakunar / tavsifiy muqobil | O‘zbek tilida ayni obrazli model faol emas |
| 9 | to spill the beans | sirni oshkor qilmoq | Sirni fosh etmoq | Lakunar / tavsifiy muqobil | Ingliz tilidagi beans obrazi saqlanmaydi |
| 10 | to have a chip on one’s shoulder | alamzada bo‘lmoq / ichida gina saqlamoq | Oldingi ranjish sabab xafa yoki tajovuzkor kayfiyatda yurmoq | Lakunar | Ma’no tavsifiy tarzda beriladi |
| 11 | el og‘ziga elak tutib bo‘lmaydi | you cannot stop people from talking | Odamlarning gap-so‘zini butunlay to‘xtatib bo‘lmasligi | Lakunar | O‘zbekcha milliy obraz ingliz tilida tavsifiy beriladi |
| 12 | bir yostiqqa bosh qo‘ymoq | to live as husband and wife / to marry | Nikohda birga hayot kechirmoq | Lakunar | O‘zbek madaniyatiga xos obrazli birlik |

| № | Inglizcha frazeologik birlik | O‘zbekcha muqobil | Ma’nosi | Moslik turi | Izoh |
|---|---|---|---|---|---|
| 13 | ko‘rpasiga qarab oyoq uzatmoq | to live within one’s means | Imkoniyatiga qarab yashamoq | Funksional analog | Semantika bir xil, obraz turlicha |
| 14 | do‘ppisini osmonga otmoq | to be overjoyed / to jump for joy | Juda xursand bo‘lmoq | Lakunar / funksional analog | Do‘ppi milliy-madaniy komponent hisoblanadi |
| 15 | og‘ziga talqon solmoq | to keep silent / to hold one’s tongue | Gapirmay jim turmoq | Funksional analog | Obraz va komponentlar farqli |

Jadvaldagi dastlabki misollar ikki til frazeologik tizimida ayrim umumiy obrazli modellar mavjudligini ko‘rsatadi. Masalan, ingliz tilidagi to add fuel to the fire va o‘zbek tilidagi olovga moy sepmoq birliklari mazmun, metaforik model hamda pragmatik vazifa jihatidan juda yaqin. Har ikkala birlikda ham mavjud ziddiyatni yanada kuchaytirish “olov” va uni kuchaytiruvchi modda orqali ifodalangan. Bunday holatda frazeologik birliklar o‘rtasida yuqori darajadagi ekvivalentlik kuzatiladi.

Xuddi shuningdek, to play with fire – olov bilan o‘ynashmoq juftligida ham xavf bilan bog‘liq universal obraz namoyon bo‘ladi. Olov ko‘plab madaniyatlarda xavf, tahdid va ehtiyotsizlik ramzi sifatida qo‘llanadi. Shu sababli ushbu frazeologik birliklarda nafaqat semantik, balki obrazli moslik ham shakllangan.

Biroq frazeologik birliklarning katta qismida ma’no o‘xshash bo‘lsa-da, uni ifodalash uchun tanlangan obrazlar bir-biridan farq qiladi. Ingliz tilidagi to make a mountain out of a molehill iborasi kichik muammoni keragidan ortiq darajada kattalashtirish ma’nosini bildiradi. O‘zbek tilida ayni mazmun pashshadan fil yasamoq birligi orqali ifodalanadi. Inglizcha birlikda “kichik tepalik – tog‘”, o‘zbekcha birlikda esa “pashsha – fil” qarama-qarshiligi qo‘llangan. Demak, semantik natija bir xil bo‘lsa-da, obrazli mexanizm turlicha.

Yana bir xarakterli holat to kill two birds with one stone va bir o‘q bilan ikki quyonni urmoq birliklarida ko‘zga tashlanadi. Har ikki frazeologizm bitta harakat orqali ikkita maqsadga erishishni anglatadi. Biroq ingliz tilida “two birds”, o‘zbek tilida esa “ikki quyon” obrazi ishlatiladi. Bunday frazeologizmlarni qisman ekvivalent deb baholash mumkin, chunki ularning umumiy semantik yadrosi va sintaktik modeli yaqin, ammo konkret obraz komponentlari aynan mos kelmaydi.

Til va madaniyat o‘rtasidagi munosabat yanada yaqqol when pigs fly – tuyaning dumi yerga tekkanda misolida namoyon bo‘ladi. Har ikkala birlik amalga oshishi mumkin bo‘lmagan yoki nihoyatda ehtimoldan uzoq voqeani bildiradi. Inglizcha frazeologizmda uchayotgan cho‘chqa tasviri absurd vaziyatni yaratadi, o‘zbek tilida esa tuyaning anatomik xususiyatiga asoslangan obrazdan foydalaniladi. Ushbu holatda semantik va pragmatik funksiya bir xil bo‘lsa-da, obrazli asos milliy xususiyat kasb etadi. Shuning uchun mazkur birliklarni funksional analoglar sifatida baholash maqsadga muvofiq.

Frazeologik lakunarlik ayniqsa ingliz tilidagi to have a skeleton in the closet, to spill the beans va to have a chip on one’s shoulder kabi birliklarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Masalan, to spill the beans “sirni oshkor qilish” ma’nosini anglatadi, biroq o‘zbek tilida aynan loviya yoki donning to‘kilishi orqali sirning fosh etilishini ifodalovchi shu darajada barqaror frazeologik model mavjud emas. Shu sababli mazkur birlik tarjimada ko‘pincha sirni ochib qo‘ymoq, sirni oshkor qilmoq kabi vositalar bilan ifodalanadi. Bunda asosiy ma’no saqlanadi, ammo manba tilidagi metaforik obraz yo‘qoladi.

To have a skeleton in the closet birligi ham shunga o‘xshash xususiyatga ega. U shaxs yoki oilaning boshqalardan yashiradigan noqulay sirini anglatadi. O‘zbek tilida ushbu ma’noni “yashirin siri bor”, “sir saqlamoq” singari ifodalar bilan yetkazish mumkin, biroq “shkafdagi skelet” obrazi o‘zbek frazeologik tizimi uchun odatiy emas. Demak, bu yerda frazeologik lakunarlik nafaqat leksik muqobilning yo‘qligida, balki madaniy metaforaning ikkinchi tilda kodlanmaganligida ham namoyon bo‘ladi.

Lakunarlik o‘zbek tilidan ingliz tiliga tarjimada ham kuzatiladi. Masalan, bir yostiqqa bosh qo‘ymoq iborasi o‘zbek tilida er-xotin bo‘lib hayot kechirish, taqdirni birlashtirish ma’nolarini anglatadi. Ushbu frazeologizmda “yostiq” oilaviy hayot va yaqinlikni anglatuvchi madaniy obraz vazifasini bajaradi. Ingliz tilida mazkur ma’noni to marry, to live as husband and wife kabi birliklar bilan ifodalash mumkin, lekin “bir yostiqqa bosh qo‘yish” obraziga to‘liq mos keluvchi barqaror idioma mavjud emas. Shuning uchun bu birlik lingvomadaniy lakuna sifatida qaraladi.

O‘zbek frazeologiyasidagi do‘ppisini osmonga otmoq birligi ham milliy-madaniy komponentning kuchliligi bilan ajralib turadi. “Do‘ppi” o‘zbek madaniyatida muayyan etnomadaniy belgi hisoblanadi. Frazeologizm juda katta quvonch va hayajonni ifodalaydi. Ingliz tilida unga funksional jihatdan to jump for joy yoki to be over the moon kabi birliklarni yaqinlashtirish mumkin, ammo ularda do‘ppi obrazi va u bilan bog‘liq madaniy assotsiatsiya mavjud emas. Natijada tarjimada umumiy emotsional mazmun saqlansa-da, milliy koloritning bir qismi yo‘qoladi.

Xuddi shunday, koʻrpasiga qarab oyoq uzatmoq frazeologizmi shaxsning moddiy yoki real imkoniyatini hisobga olib ish tutishini anglatadi. Ingliz tilidagi to live within one’s means ushbu birlikka semantik jihatdan yaqin, ammo unda “koʻrpa” va “oyoq uzatish” metaforik modeli mavjud emas. Bu holatda tarjima kommunikativ ma’noni saqlaydi, biroq oʻzbek tiliga xos maishiy obraz boshqa til vositasi bilan almashtiriladi.

Oʻtkazilgan qiyosiy tahlil asosida frazeologik lakunarlikning bir nechta asosiy koʻrinishlarini ajratish mumkin. Birinchidan, semantik lakunarlik kuzatiladi. Bunda bir tilda frazeologik shaklda ifodalangan ma’no ikkinchi tilda, asosan, erkin soʻz birikmasi yoki tavsifiy konstruksiya orqali beriladi. To have a chip on one’s shoulder – ichida gina saqlamoq / alamzada boʻlmoq bunga misol boʻla oladi.

Ikkinchidan, obrazli lakunarlik mavjud boʻlib, bunda ikki tilda ma’no muvofiq boʻlsa-da, frazeologizm asosidagi metaforik obraz bir-biridan keskin farq qiladi. When pigs fly – tuyaning dumi yerga tekkanda ana shunday birliklardandir.

Uchinchidan, lingvomadaniy lakunarlik milliy predmet, urf-odat, tarixiy tajriba yoki turmush tarziga asoslangan iboralarda koʻzga tashlanadi. Doʻppisini osmonga otmoq, bir yostiqqa bosh qoʻymoq kabi frazeologizmlar aynan shu xususiyatga ega.

Toʻrtinchidan, pragmatik lakunarlik holatida birliklarning lugʻaviy mazmuni yaqin boʻlishi mumkin, biroq ular nutqda qoʻllanish chastotasi, emotsional boʻyoqdorligi, uslubiy qiymati yoki kommunikativ vaziyatiga koʻra bir-biriga toʻliq mos kelmaydi. Bunday vaziyatda tarjimon birlikning shakliy ekvivalentidan koʻra uning konkret kontekstdagi kommunikativ funksiyasiga ustuvor ahamiyat berishi kerak.

Tahlil natijalari shuni koʻrsatadiki, frazeologik lakunarlikni oddiy “ekvivalenti yoʻq birlik” sifatida tavsiflash yetarli emas. Ingliz va oʻzbek tillari oʻrtasidagi frazeologik nomuvofiqlik kamida uch darajada — ma’no, obraz va madaniy kod darajasida namoyon boʻladi. Ba’zi hollarda mazmun toʻliq saqlangan holda obraz oʻzgaradi, boshqa holatda esa mazkur ma’noni ifodalovchi frazeologik birlikning oʻzi tarjima tilida mavjud boʻlmaydi.

Shuningdek, tahlil frazeologik birliklarning oʻzaro munosabatini qat’iy “ekvivalent yoki ekvivalentsiz” dichotomiyasi asosida emas, balki ekvivalentlik–lakunarlik kontinuumi sifatida baholash maqsadga muvofiqligini koʻrsatadi. Bu kontinuumning bir tomonida semantik, obrazli va pragmatik jihatdan toʻliq mos keladigan birliklar, ikkinchi tomonida esa faqat tavsifiy yoʻl bilan tarjima qilinadigan mutlaq yoki yuqori darajadagi lakunar birliklar joylashadi. Ular orasida qisman ekvivalent va funksional analoglar mavjud boʻladi.

Shunday qilib, ingliz va oʻzbek frazeologik tizimlaridagi lakunarlik xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, milliy predmetlar tizimi, obrazli tafakkuri hamda kommunikativ an’analari bilan bevosita bogʻlangan. Mazkur jihat frazeologik lakunalarni oʻrganishni nafaqat qiyosiy tilshunoslik, balki lingvomadaniyatshunoslik va tarjimashunoslik uchun ham muhim tadqiqot yoʻnalishiga aylantiradi.

## XULOSA

Ingliz va oʻzbek tillaridagi frazeologik birliklarning qiyosiy-semantik tahlili ularning mazmuniy, obrazli va lingvomadaniy xususiyatlari oʻrtasida ham umumiylik, ham sezilarli tafovutlar mavjudligini koʻrsatdi. Frazeologik birliklar xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, qadriyatlari va obrazli tafakkurini aks ettirgani sababli, bir tilda shakllangan iboraning boshqa tilda aynan shu semantik va obrazli model asosida ifodalanishi har doim ham mumkin emas. Ana shunday nomuvofiqliklar frazeologik lakunarlik hodisasining yuzaga kelishiga asos boʻladi.

Tadqiqot natijasida ingliz va oʻzbek tillaridagi frazeologik birliklarni toʻliq ekvivalent, qisman ekvivalent, funksional analog va lakunar birliklar koʻrinishida tasniflash maqsadga muvofiqligi aniqlandi. Toʻliq ekvivalentlarda ma’no va obrazning yaqinligi kuzatilsa, qisman ekvivalentlarda semantik umumiylik saqlangan holda obraz yoki tarkibiy komponentlarda farqlanish mavjud. Funksional analoglar esa bir xil kommunikativ vazifani turli milliy obrazlar orqali ifodalaydi. Lakunar frazeologik birliklarda esa ikkinchi tilda mazkur iboraning semantik, obrazli va pragmatik xususiyatlarini toʻliq aks ettiruvchi barqaror muqobil mavjud boʻlmaydi.

Tahlil shuningdek, frazeologik lakunarlikning semantik, obrazli, lingvomadaniy va pragmatik koʻrinishlarda namoyon boʻlishini koʻrsatdi. Ayniqsa, milliy predmetlar, urf-odatlar, maishiy tajriba va tarixiy-madaniy assotsiatsiyalar asosida shakllangan frazeologizmlarda lingvomadaniy lakunarlik yaqqol koʻzga tashlanadi. Bunday birliklarni tarjima qilishda soʻzma-soʻz yondashuv koʻpincha yetarli boʻlmay, funksional analog, tavsifiy tarjima, kontekstual almashtirish yoki kompensatsiya usullaridan foydalanishni talab qiladi.

Shu jihatdan frazeologik lakunarlikni faqat ekvivalentning mavjud emasligi sifatida emas, balki turli til jamoalarining olamni obrazli va madaniy jihatdan turlicha konseptuallashtirishi natijasida yuzaga keladigan murakkab lingvistik hodisa sifatida baholash lozim. Frazeologik birliklarning aynan shu xususiyati ularni qiyosiy tilshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik va tarjimashunoslik uchun muhim tadqiqot obyekti sifatida belgilaydi.

Kelgusidagi tadqiqotlarda ingliz va oʻzbek tillaridagi frazeologik lakunalarni kengroq korpus materiallari asosida oʻrganish, ularning nutqiy chastotasi, kontekstual faolligi va tarjima strategiyalarini empirik jihatdan tekshirish maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv ikki til frazeologik tizimining milliy va universal xususiyatlarini yanada chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR**

1. Fernando C. Idioms and Idiomaticity. Oxford: Oxford University Press, 1996. 265 p. URL: https://books.google.com/books/about/Idioms_and_Idiomaticity.html?id=5lViAAAAMAAJ

2. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. London–New York: Routledge, 1992. 304 p. URL: https://books.google.com/books/about/In_Other_Words.html?id=iuviAXy9nvAC

3. Subbotina V. Challenges of Translating Phraseological Units // Procedia – Social and Behavioral Sciences. 2013. Vol. 70. P. 1487–1492. DOI: 10.1016/j.sbspro.2013.01.216. URL: https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.01.216

4. Usarov J. E., Axmadjonov D. B., Saidov U. R., Abdirimova I. K., Muratova N. B., Muxtorova Sh. M., Komilova G. T., Allayarova S. U. Lacunae in the Uzbek Language: Semantic and Linguocultural Dimensions // Indonesian Journal of Applied Linguistics. 2026. Vol. 15. No. 3. P. 573–581. DOI: 10.17509/mbqjwg72. URL: https://ijal.upi.edu/index.php/ijal/article/view/192

5. Yusupova S. A., Yusufjonova Sh. M. Intercultural Idiomatic Expression in German and Uzbek: A Comparative Study // Cogent Arts & Humanities. 2025. Vol. 12. No. 1. Article 2554238. DOI: 10.1080/23311983.2025.2554238. URL: https://doi.org/10.1080/23311983.2025.2554238

6. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilida fe’l frazemalarining bog‘lashuvi. Toshkent: Universitet, 1992. 126 b. URL: https://www.ziyouz.com/books/uzbek_adabiy_tili/Shavkat%20Rahmatullayev.%20O%27zbek%20tilida%20fe%27l%20frazemalarining%20bog%27lashuvi.pdf

7. Mamatov A. E. O‘zbek tili frazeologiyasi. Toshkent: Navro‘z, 2019.

8. Usarova M. A Comparison Study of Substantive Phraseological Units in English and Uzbek // O‘zMU xabarlari / ACTA NUUz. 2024. Vol. 1. No. 1.7.1. P. 322–324. DOI: 10.69617/nuuz.v1i1.7.1.3520. URL: https://journals.nuu.uz/index.php/actanuuz/article/view/3520

9. Xudoyorova S. Translation Strategies for Phraseological Units in English and Uzbek Fiction: A Contrastive and Functional Analysis // Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar jurnali. 2026. Vol. 8. No. 2. P. 400–404. DOI: 10.70728/b.series.v08.i02.063. URL: https://journals-kokandsu.uz/index.php/kspi/article/view/226

10. Sharifian F. Cultural Linguistics and Linguistic Relativity // Language Sciences. 2017. Vol. 59. P. 83–92. DOI: 10.1016/j.langsci.2016.06.002. URL: https://doi.org/10.1016/j.langsci.2016.06.002